

Василь Ухач,

кандидат історичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету Тернопільського
національного економічного університету

«ОДНОДЕННА» ДЕРЖАВА. КАРПАТСЬКА УКРАЇНА В СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ (ВИБРАНІ АСПЕКТИ)

Вивчено підходи сучасних вітчизняних дослідників до питання ролі Карпатської України в політиці європейських держав в період 1938–1939 рр. Узагальнено підходи науковців щодо значення проголошення незалежності Карпато-Української держави. Окреслено коло питань, що потребують подальших наукових студій.

Ключові слова: Карпатська Україна, Німеччина, СРСР, Угорщина, Польща, періодизація, історіографія.

Ухач В.

«Однодневное» государство. Карпатская Украина в современной историографии: историко-правовой анализ (избранные аспекты)

Изучены подходы современных отечественных исследователей к вопросу роли Карпатской Украины в политике европейских государств в период 1938–1939 гг. Обобщены подходы ученых о значении провозглашения независимости Карпато-Украинского государства. Определен круг вопросов, требующих дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: Карпатская Украина, Германия, СССР, Венгрия, Польша, периодизация, историография.

Uhach V.

«One day-lasting» state. Carpathian Ukraine in modern historiography: historical and legal analysis (chosen aspects)

It is learned Ukrainian historians' approaches on the role of Carpathian Ukraine at the policy of the European states from 1938 to 1939 years, the importance of proclamation of independence of Carpathian Ukraine.

The ranges of problems that need further scientific studies were raised. The periodization of the development of the Ukrainian national statehood in Zaccarpattia in the interwar period was presented. There are some features of Carpatho-Ukraine's historiography that can be divided into two stages: 1) 1989–2008 2) 2009 – till now) there is: accumulation of empirical base, diaspora reprint editions, the emergence of dissertations, monographs, scientific forums, institutionalization of research at the state level celebration of the 70 anniversary of the proclamation of independence of Carpathian Ukraine.

It was concluded, that not a long existence of Carpathian Ukraine is explained by unsolved Ukrainian issue in terms of international relations at the end of 30s, which turned her into target of political games. The issue of Carpathian Ukraine played a very important part in international relations.

Independent Carpatho-Ukraine state became the next stage of the national - liberation struggle for a sovereign Ukrainian state.

Keywords: Carpathian Ukraine, Germany, USSR, Hungary, Poland, periodization, historiography.

Постановка проблеми. Суперечливі трансформаційні процеси, в яких перебуває українське суспільство упродовж усіх років незалежності, відобразилися і на сучасній вітчизняній історіографії. Останнє десятиріччя є особливо плідним у контексті пошуку теоретико-методологічних підходів, окресленні проблемних, кризових явищ та визначенні пріоритетних (щодо сучасних європейських традицій історіописання) напрямів подальшого розвитку. Іманентною ознакою сучасного історіописання є підвищена увага до історії українського національно-визвольного руху [1, с. 8].

Історична доля сучасного Закарпатського краю є складною і тернистою [2], а тому очевидно є суперечлива, неоднозначна оцінка розвитку краю в сучасній історіографії. Тому без використання міждисциплінарних підходів (юриспруденції, історії, політології тощо), новітнього теоретико-методологічного інструментарію сучасному досліднику у намаганні подати об'єктивне тло подій минулого не обійтися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні вітчизняні історики, історики держави і права отримали у «спадок» історіографічний пласт напрацювань як радянської системи (з усіма її вадами: ідеологічною заангажованістю, заполітизованістю, однобічним підходом, замовчуванням чи фальсифікацією окремих фактів), так і діаспорної (де на фоні чи не єдиного позитиву – свободи наукової творчості – суттєво давався взнаки серйозний брак архівних документів). Є підстави констатувати, що за всі роки незалежності, незважаючи на очевидний дослідницький прорив [9], говорити про ґрунтовний історіографічний дискурс сучасною вітчизняною історіографією комплексу заявленої наукової проблеми Закарпатського краю не доводиться. З-поміж історіографічних праць, що претендують на системний аналіз, слід виділити дослідження І. Мищака, [10], Т. Марценюк [2], П. Забродського [11, с. 146–147, 151], Н. Д. Василюк [12]. У докторській дисертації М. Вегеша [13] фактично було підсумовано досягнення української історіографії у дослідженні Закарпатського краю першого десятиліття незалежної України. Ключовою тематикою більшості праць, опублікованих у 1990-х рр. (дослідження М. Болдижара, В. Ганчача, І. Грінчача, В. Лемака, Р. Офіцинського, І. Попа, В. Худанича, О. Хланти та ін.) стали питання, присвячені передусім внутрішньополітичному становищу краю (структуризація політичних партій та об'єднань і їх діяльність; вибори до сейму Карпатської України та оцінка рішень українського парламенту в краї; постанови та боротьба Карпатської Січі тощо) [13]. Переважання дослідницьких симпатій аналізу внутрішньополітичного становища Закарпаття не означало нехтування проблематики міжнародного становища краю [14]. На нашу думку, в період 2000–2015 рр. увага науковців була сфокусована переважно на взаємовпливі, місці карпатоукраїнського фактора в політиці європейських держав, особливо в період міжвоєнної кризи Версальсько-Вашингтонської системи [15]. За роки незалежності пройшла інституціоналізація досліджень різних напрямів історії Закарпаття. Є підстави говорити, що першість у дослідженні всього спектра наукових проблем належить науковцям Ужгородського національного університету. Проблематика Карпато-Української держави стала своєрідною науковою «вотчиною» для цілої плеяди закарпатських як цивільних, так і істориків держави та права (М. Болдижар, М. Вегеш, Н. Василюк, В. Гиря, Р. Офіцинський, Б. Ринажевський, М. Рекіта, Ю. Славик, С. Федак, В. Фенич, П. Фенич, В. Худанич та ін.) [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На нашу думку, здійснити об'єктивний аналіз теми не можливо без розкриття взаємопов'язаних аспектів, які активно вивчаються вітчизняними фахівцями: 1) особливостей історико-правового становища Закарпаття після Першої світової війни та зусиль українців краю в процесах національної самоідентифікації та соборизації; 2) впливу зовнішньополітичних факторів (Німеччини, Угорщини, Чехословаччини, Польщі, Румунії та СРСР) на внутрішньополітичне становище краю [3]; 3) особливостей розвитку Закарпаття у складі Чехословаччини та еволюції державно-правового становища краю в контексті кризи міжвоєнної європейської Версальської системи (Мюнхенська змова, Віденські арбітражі); 4) специфіки формування політичної міжвоєнної палітри Закарпаття, аналізу ідеологічно-програмових постулатів з огляду на значення для державотворчих процесів у краю; 5) політики автономних урядів А. Бродія та А. Волошина; 6) формування, генезису, боротьби Карпатської Січі та ролі українських націоналістів у розбудові Карпато-Української держави; 6) проголошення незалежності Карпатської України та її значення для розгортання наступних етапів українського національно-визвольного руху.

Мета статті. У контексті виокремлених наукових питань визначено за мету: здійснити сучасний історіографічний дискурс місця, впливу карпатоукраїнського питання на політику європейських держав, особливо в період міжвоєнної кризи Версальсько-Вашингтонської системи, значення проголошення Карпатської України.

Виклад основного матеріалу. Видається вдалою запропонована істориком права Б. Ринажевським періодизація становлення української національної державності в Закарпатті міжвоєнного періоду:

- перший – від розпаду «клаптикової» монархії Габсбургів (1918 р.) до входження Закарпаття до Чехословаччини за Сен-Жерменським (1919 р.) і Трианонським (1920 р.) договорами;
- другий – чехословацький період (1919 р.) до призначення (11 жовтня 1938 р.) першого автономного уряду Підкарпатської Русі;
- третій – автономія Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини (11 жовтня 1938 – 14 березня 1939 рр.);
- четвертий – від проголошення незалежності Карпатської України (14 березня 1939 р.) [3].

Історіографію Карпатської України умовно можна періодизувати на два етапи: 1) 1989–2008 рр. – характерними рисами цього періоду було те, що історія Карпатської України «...писалася-відтворювалася у ключі такої собі героїчної думи, в агіографічній тональності» [4]. Це етап активного нагромадження

емпіричної бази, перегляду окремих положень радянської історіографії, передруку діаспорних праць, видання мемуарної літератури, перших збірників джерел, активізації наукових форумів, інституціалізації досліджень Карпато-Української держави, появи низки дисертаційних робіт, спроб перших ґрунтовних, узагальнюючих праць [5]; 2) 2009 – до сьогодні – характеризувався подальшим дослідженням виокремлених в першому етапі напрямів, а також відзначенням святкування 70-річчя Карпатської України на загальнодержавному рівні. Президентський Указ В. Ющенко від 12.03.2008 р. [6] передбачав розробку Кабінетом Міністрів, академічними науковими установами плану заходів, зокрема: активізацію наукових досліджень про національно-визвольний рух, підготовку та публікацію тематичних збірок документів, наукових праць, монографій; проведення представницьких міжнародних наукових форумів з активізацією співпраці вітчизняних науковців із зарубіжними колегами; організацію та проведення науковими, культурними закладами тематичних заходів; пропагування ювілейних подій на міжнародному рівні [6]. 9 квітня 2015 р. Президент України П. Порошенко підписав Закон «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ ст.» [7], який визнавав центральні та місцеві органи влади, Президента Карпатської України (ч. 5, ст. 1) борцями за незалежність України у ХХ ст.

Правове оформлення включення Закарпаття до міжвоєнної Чехословаччини: по-перше, де-юре надавало краю автономні права; по-друге, конституційно закріплювало механізм вільного розвитку нацменшин; по-третє, давало надію, що конституційно закріплений політичний режим сприятиме політизації та соціальній структурі закарпатського суспільства [16, с. 283, 294].

Особливий акцент фахівці (О. Богів, М. Вегеш, М. Мандрик) роблять на періоді 1938–1939 рр., наголошуючи, що політична доля Карпато-Української держави була не лише елементом чехословацької передвоєної кризи, а й важливим об'єктом міжнародних відносин (О. Богів [17], М. Мандрик [18, с. 326]). Вплив карпатоукраїнського питання на міжнародні відносини, на думку І. Богіва, необхідно розглядати у трьох взаємопов'язаних ракурсах: міжнародне обговорення національного самовизначення Закарпаття, автономії та можливих перспектив самостійницького розв'язання карпатоукраїнського питання; питання територіальної цілісності, належності Карпатської України; вплив карпатоукраїнського питання на актуалізацію української проблеми на міжнародному рівні [17] (державотворчі процеси в краю популяризували «українське питання» на світовій арені) [18, с. 326]. Науковці обґрунтовано зазначають, що факт появи автономної Карпатської України і її потенційних перспектив самостійницького майбутнього став «...чутливим збудником вияву суперечливих інтересів держав Європи щодо українських теренів» [19].

І. Богіву належить достатньо вдала спроба періодизувати німецьку політику щодо карпатоукраїнського питання. Історик виділяє два етапи: перший – від «травневої кризи» до Мюнхенської конференції, коли вона розглядалася винятково у плані розширення зовнішньополітичного тиску на Прагу за рахунок угорських вимог щодо своєї меншини в Чехословаччині у час вирішення судетонімецької проблеми [17]; другий – післямюнхенське формування Третім Рейхом власної політики щодо Закарпаття. Офіційний Берлін достатньо вдало використав карпатоукраїнський фактор для реалізації власних геополітичних планів, де, на жаль, Карпатська Україна виступала пішаком на шахівниці агресії, й без вагань по жертвував нею, щоб схилити на свій бік Угорщину та заспокоїти Москву, налякану потенційною можливістю постановня «українського П'ємонту» [20, с. 484] – майбутнього ядра в реалізації визвольних устремлень українства.

В політиці європейських країн щодо використання карпатоукраїнського питання чи не найбільш була зацікавлена Угорщина, яка з початком чехословацької кризи та ревізії системи Версальських договорів розпочала цілеспрямовану політику на повернення в своє «лоно» Закарпаття. Підтримка закарпатської автономії (використання угорським урядом принципу національно-територіальної автономії як одного з ключових сегментів у новому плані інкорпорації Карпатської України [21]), «...проугорська пропаганда в середовищі закарпатської діаспори, таємне фінансування проугорських русофільських організацій, ведення «малої» терористичної війни на території краю» [17] були складовими елементами єдиного плану в реалізації угорських прагнень анексії Карпатської України. Робиться висновок, що діяльність проугорської «п'ятої колони» в Підкарпатській Русі «...не була випадковим спалахом, ... а цілеспрямованою добре продуманою акцією...» [22], що в підсумку матиме визначальний вплив на стабільний розвиток краю в умовах Чехословаччини. Р. Офіцинський, аналізуючи питання окупації та анексії Карпатської України Угорщиною, вказує на її квазілегітимний спосіб, який пізніше «...не визнають країни антигітлерівської коаліції – творці післявоєнної карти світу, вибравши 1937 рік за точку нового геополітичного відліку» [23].

З початком чехословацької кризи урядова польська преса активно підтримала анексійні прагнення Угорщини [24], будучи її партнером в опосередкованій агресії (діяльність угорсько-польських терористичних озброєних банд і диверсійних груп в прикордонні) [23]. Офіційна політика урядових кіл Другої Речі Посполитої пояснюється, на думку І. Богіва, такими чинниками: по-перше, виношуванням Польщею планів створення так званої «Третьої Європи», встановлення спільного польсько-угорського кордону [17]; по-друге, у Варшаві не приховували боязні, що державотворчі процеси в карпатоукраїнському краї можуть виступити своєрідним детонатором на міжнародній арені в антипольських цілях [17], активізувати національно-визвольну боротьбу з метою створення «Великої України» (під німецьким патронатом – *Авт.*) [25]; третім чинником виступав страх польського уряду перед поширенням німецького впливу на території, які в перспективі могли скласти серйозну загрозу південним територіям Польщі [17]. Об'єктивними є висновки закарпатського дослідника І. Богіва, що офіційна Варшава, реалізуючи програму антизакарпатського курсу, не побачила реальних загроз для польської державності від розпаду Чехословаччини [17].

У колі зацікавленості сучасних науковців і питання зовнішньополітичної діяльності СРСР крізь призму розв'язання карпатоукраїнської проблеми. І. Богів виділяє кілька періодів: перший (травень-жовтень 1938 р.) – питання Підкарпатської Русі цікавило Кремль лише у межах проблеми угорської нацменшини [17]; другий (кінець 1938 р.) – формування негативного ставлення радянських офіційних кіл до автономії краю, що посприяло і певному потеплінню польсько-радянських відносин (Сталін глузував, порівнюючи Карпатську Україну з гудзиком, до якого хотіли б пришити цілий одяг, тобто Радянську Україну [26, с. 191]); третій (початок 1939 р.) – пристальна увага сталінського керівництва до карпатоукраїнського питання як важливого фактора у випадку будь-якого конфлікту у Центральній Європі [17]. Історик називає два головні пріоритети європейської політики Радянського Союзу в переддень Другої світової війни: «...недовіра до західних демократій та пошук реальних шляхів до зближення з фашистською Німеччиною» [17]; зрештою «дружба» з Берліном і територіальні «надбання» 1939–1940 рр. змусили сталінське керівництво на певний час (до кращих часів – *Авт.*) відмовитися від позитивного для себе розв'язання закарпатського питання [27].

Діяльність ключових архітекторів Версальської системи – Франції та Англії – загалом оцінюється істориками як зрадницька щодо Чехословаччини (англійські і французькі парламенти значною більшістю голосів схвалили Мюнхенські домовленості, сподіваючись «умиротворити» Гітлера) [23]. Зрештою із можливих варіантів Паризьке і Лондонське політичне керівництво обрало «...вичікувальну позицію, спостерігаючи за німецькими діями» [17] та сподіваючись на відтермінування початку невпинно наростаючого військового конфлікту в Європі. Категоричний в оцінці країн Західної Європи Я. Дашкевич зазначав: «...хизувалися своїм легалізмом, справедливістю в міжнародних стосунках, ...але жодного протесту, хоча б словесного, проти кривавого загарбання Карпатської України та знищення тієї молоді демократичної державності не було» [26, с. 190].

Поділяємо думку фахівців-науковців (О. Геленко, Є. Камінський, М. Кірсенко, І. Репін та ін.), що напередодні Другої світової війни «Захід був байдужим до України» [20, с. 484]. Берлін і Москва вбачали в ній лише плацдарм і джерело ресурсів [20, с. 484].

Доцільно підсумувати і наукові позиції істориків у питанні проголошення незалежності, значення Карпатської України. Аналіз праць сучасних вітчизняних істориків дозволяє виокремити такі підходи:

– по-перше, узагальненою є позиція науковців, що проголошення незалежності Карпатської України не було результатом заздалегідь чітко спланованої акції. Акт проголошення був «лише вимушеним кроком та похідною», «результатом спонтанного і стихійного характеру» [28] внаслідок змін в Європі (перегляду Версальської системи, кризи чехословацької федерації, проголошення незалежності Словаччини тощо). Заслуговує на увагу висновок вітчизняних істориків (О. Богів [17], М. Мандрик [18, с. 327], Р. Офіцинський [23]), що доречніше застосовувати термін «проголошення самостійності Карпатської України», оскільки жодна країна не визнала акта. Не бракує і гостро критичних оцінок. Так, І. Іванченко зазначає, що проголошення незалежності Карпатської України було «політичним, а не юридичним актом», а тому з «...правової точки зору не може бути й мови про суверенну Карпатську Україну» [29, с. 354]. На нашу думку, автор тенденційно визначає новий статус Карпатської України, називаючи її «маріонетковою державою», адже «...акт став гідною відповіддю на державно-правовий вакуум, що виник після ліквідації Чехо-Словацької Республіки» [23], зрештою її проголошення відбулося легітимно [30]. Доцільно підкреслити, що нетривалість існування Карпато-Української держави пояснюється невирішеністю української

проблеми в міжнародних відносинах наприкінці 1930-х–рр., що й перетворювало її на розмінну монету в політичній грі провідних європейських держав [31];

– по-друге, карпатоукраїнське питання впродовж 1938–1939 рр. «...було не лише окремим елементом чехословацької передвоєнної кризи, а й важливим об'єктом міжнародних відносин» [17];

– по-третє, події в Карпато-Українській державі суттєво вплинули на актуалізацію загальноукраїнської проблеми [17], надавши динамічності діяльності сил українського національно-визвольного руху;

– по-четверте, ліквідація Карпато-Української держави розглядається в сучасній вітчизняній історіографії як «...результат складної геополітичної гри Німеччини, СРСР, Польщі, які не були зацікавлені в існуванні української державності, своєрідного «українського П'ємонт», джерела українського національного руху за незалежність» [31].

Висновки. Таким чином, вітчизняні науковці аргументовано доходять висновку про Карпато-Українську державу як «пролог» і «провісницю соборної, суверенної української держави» [31], другий після визвольних змагань 1917–1920-х рр. [13, с. 25] етап національно-визвольної боротьби за суверенну Українську державу. «Прецедент правонаступництва держави й фермент відродження давали підставу сподіванням на майбутнє за сприятливих обставин» [20, с. 484]. Проголошення незалежності Карпатської України було «...кульмінаційною точкою українського національного відродження на Закарпатті, ...кінцем шляху від підкарпатських русинів до закарпатських українців» [2].

Проведений історіографічний аналіз дозволяє виокремити і ряд наукових питань, які потребують подальших дослідницьких пошуків, а саме питання політичної структуризації українських політичних партій в умовах чехословацької багатопартійності; соціально-демографічний державно-правовий аналіз подій після падіння Карпатської України; дослідження Карпатської Січі в площині міжнародного права; продовження праці над систематизованим виданням джерельної бази з історії Закарпаття.

Список використаної літератури

1. Лисенко О. Деякі тенденції сучасної вітчизняної історіографії Другої світової війни / О. Лисенко // *Військово-історичний меридіан*. – 2013. – Вип. 1. – С. 7–17.
2. Марценюк Р. Історіографія відродження українства на Закарпатті в 1918–1939 рр. [Електронний ресурс] / Р. Марценюк. – Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?..
3. Ринажевський Б. М. Становлення національної державності в Закарпатті (1918–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 [Електронний ресурс] / Б. М. Ринажевський. – Режим доступу : www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?..
4. Федак С. Героїка, трагедія і уроки Карпатської України [Електронний ресурс] / С. Федак – Режим доступу : <http://7dniv.info/publications/40562-gerojika-tragediya-i-uroki-karpats-koji-ukrajini.html>.
5. Вегеш М. М. Карпатська Україна. Документи і факти / М. Вегеш. – Ужгород : Карпати, 2004. – 432 с. Августин Волошин як український державник, педагог і релігійний діяч : матеріали Всеукр. наук. конф., присв. 130-річчю від дня народження Героя України о. Августина Волошина і 65-річчю проголошення Карпатської України 16 березня 2004 року / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Центр українознавства, Патріархія Української греко-католицької церкви ; упоряд. В. І. Сергійчук. – К.: Прецедент, 2004. – 148 с.; Федака С. Д. Літопис Карпатської України / С. Д. Федака. – Ужгород : Гражда, 2013. – 136 с. та ін.
6. Указ Президента України «Про відзначення 70-річчя подій, пов'язаних із проголошенням Карпатської України» № 213/2008 від 12.03.2008 р. // *Урядовий кур'єр*. – 2008. – № 56. – Ст. 4.
7. Закон України «Про правовий статус та вишування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» // *Відомості Верховної Ради України*. – 2015. – № 25. – Ст. 190.
8. Болдижар М. М. Наслідки Віденського арбітражу для Карпатської України / М. М. Болдижар // *Нариси історії Закарпаття*. – Ужгород : Закарпаття, 1995. – Т. II. : (1918–1945). – С. 294–296; Вегеш М. М. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939) / М. Вегеш, С. Віднянський. – К. – Ужгород : Нац. акад. наук України, Ін-т іст. України, Ужгород. держ. ун-т, 1998. – 257 с.; Гиря В. І. Закарпаття та вплив угорського фактора на його політичний розвиток між двома світовими війнами (1918–1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. іст. наук. : 07.00.01 – історія України / В. І. Гиря. – Ужгород : [б.в.], 2010. – 25 с. та ін.
9. Рекіта В. Закарпатська історіографія карпатської України менше, як за 20 років, пройшла етап від становлення до розквіту. І головне, що за цей час закрито сотні білих плям та відновлено історичну пам'ять нації [Електронний ресурс] / В. Рекіта. – Режим доступу : <http://www.uzhgorod.net.ua/news/28416>.

10. Мищак І. Закарпаття напередодні Другої світової війни у працях сучасних українських істориків [Електронний ресурс] / І. Мищак. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13271/20-Mishchak.pdf?sequence=1>.
11. Забродський М. П. Вітчизняна та зарубіжна історіографія про етнічну ідентичність русинів карпатського регіону у XIX – на початку XX ст. / М. П. Забродський // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – 2012. – Т. 22. – С. 146–154. – (Серія : Історичні науки).
12. Василина Н. Д. Про Карпатську Україну в міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни: сучасна українська історіографія [Електронний ресурс] / Н. Д. Василина – Режим доступу : <http://www.kytiu.edu.ua/vtmv/v/03/vasylyna.htm>.
13. Вегеш М. М. Закарпаття в контексті центральноєвропейської кризи напередодні Другої світової війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук / М. М. Вегеш ; Національна академія наук України, Інститут України. – К. : [б. в.], 1998. – 30 с.
14. Вегеш М. М. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939) / М. Вегеш, С. Віднянський. – К. – Ужгород : Нац. акад. наук України, Ін-т іст. України, Ужгород. держ. ун-т, 1998. – 257 с.; Черник П. Україна в геополітичних концепціях Чехії та Словаччини XX ст. [Електронний ресурс] / П. Черник – Режим доступу : http://vlp.com.ua/files/35_25.pdf та ін.
15. Адамчук І. Г. Визначення державно-територіального статусу Підкарпатської Русі після Першої світової війни: аспекти політики та міжнародного права / І. Г. Адамчук // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского – 2007. – Т. 20 (59), №1. – С. 162–162 – (Серія «Юридические науки»). Романишин Н. Карпатська Україна в політиці країн Заходу / Н. Романишин // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – 2009. – Вип. 1. – С. 141–148 – (Серія: Історія) та ін.
16. Національне питання в Україні XX – поч. XXI ст.: історичні нариси / ред. рада : В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Даниленко [та ін.] ; відп. ред. В. А. Смолій ; авт. кол. : О. Г. Аркуша, В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський [та ін.]. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 592 с.
17. Богів О. Я. Вплив карпатоукраїнського фактора на політику європейських країн у період чехословацької кризи (травень 1938 р. – березень 1939 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 [Електронний ресурс] / О. Я. Богів – Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/.../cgiirbis_64.exe?...
18. Мандрик М. Український геополітичний чинник у зовнішньополітичній стратегії зарубіжних країн: історичний контекст (кін. 1920-х – 1945 рр.) : моногр. / М. Мандрик. – К – Чернівці : Книги-XXI століття, 2010. – 575 с
19. Мандрик М. В. Північна Буковина, Бессарабія та Закарпаття у контексті українського геополітичного чинника (кінець 1920-х – середина 1940-х рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. іст. наук : 07.00.01 – історія України [Електронний ресурс] / М. В. Мандрик – Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/.../cgiirbis_64.exe?...
20. Нариси з історії дипломатії України / О. І. Геленко, Є. Є. Каменський, М. В. Кірсенко [та ін.] ; під ред. В. А. Смолія. – К.: Вид. дім «Альтернативи», 2001. – 736 с.
21. Савченко А. В. Україна в політиці іноземних держав періоду Другої світової війни (1939–1945 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 – історія України / А. В. Савченко. – Донецьк, 2010. – 22 с.
22. Гиря В. І. Закарпаття та вплив угорського фактора на його політичний розвиток між двома світовими війнами (1918 – 1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 – історія України [Електронний ресурс] / В. І. Гиря. – Режим доступу : www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/.../cgiirbis_64.exe?...
23. Офіційний Р. «З Карпатської України для нас почалася Друга світова» [Електронний ресурс] / Р. Офіційний. – Режим доступу : http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/03/15/117613/view_print/.
24. Гай-Ныжжык П. П. Карпатская Украина в 1939 г. как одна из «разменных монет» Мюнхенского договора / А. П. Гай-Ныжжык // Западная Белоруссия и Западная Украина в 1939–1941 гг.: люди, события, документы. – СПб. : АЛТЕЯ, 2011. – С. 25 – 42.
25. Трофимович Л. В. Карпато-українська проблема в політиці Другої Речі Посполитої в 1939 р. [Електронний ресурс] / Л. В. Трофимович. – Режим доступу : <http://www.asv.gov.ua/content/nauka/editions/21/2014-21/202-216.pdf>.

26. Дашкевич Я. Світло з-за Карпат // Учи неможними устами сказати правду : іст. есеїстика / Я. Дашкевич. – К. : Темпора, 2011. – 828 с.
27. Репін І. В. Карпатська Україна в контексті Європейської політики. Плани Е. Бекеша та позиція Москви. 1939 – червень 1941 рр. [Електронний ресурс] / І. В. Репін. – Режим доступу : http://vlp.com.ua/files/27_4.pdf.
28. Віднянський С. Закарпаття: від «землі без імені» до власної державності – Карпатської України [Електронний ресурс] / С. Віднянський. – Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/.../cgiirbis_64.exe?...
29. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Національна академія наук України, Інститут держави і права ім. В. Корецького ; редкол. : Ю. І. Римаренко (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Довіра : Генеза, 1996. – С. 354.
30. Федак С. Велич і трагедія Карпатської України – провісника руху опору фашизму [Електронний ресурс] / С. Федак. – Режим доступу : <http://golosukraine.com/publication/kultura/istoriya/23223-velicn-i-tragediya-karpatkoji-ukraini-provisnika/>.
31. Марущенко О. Основні тенденції сучасної історіографії Другої світової війни [Електронний ресурс] / О. Марущенко. – Режим доступу : <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1063-5/4.pdf>.